

אגמות כלליות בהתפתחות החקלאית

ד"ר חיים צבן

בבואנו לדון על המדיניות הקרקעית בחקלאות הישראלית, חובתנו לבחון בראש ובראשונה את המצב הכללי בחקלאות ואת התפתחויות שהביאו את החקלאות עד הלום. בכל התקופה, מאז 1950, כשהחל הפיתוח המהיר בחקלאות הישראלית, ועד לשנת 1985 — חל גידול מרשים בגורמי הייצור החקלאיים, כפי שניתן לראות בנתונים הבאים:

אחוז השינוי השנתי הממוצע בגורמי הייצור החקלאיים

1.6 —	שטחי קרקע מעובדים
5.3 —	שטחי שלחין
4.1 —	מים
0.7 —	עבודה
5.7 —	מלאי ההון הגלמי
4.6 —	מלאי ההון הנקי
7.3 —	ערך הייצור החקלאי

אם נתבונן בתקופות השונות בתוך 35 שנים אלו ניווכח, כי השינוי לא היה שווה; היו תקופות של גידול מהיר הרבה מעבר לממוצעים השנתיים שבטבלה והיו אף שנים של נסיגות.

כך, למשל, הגידול בייצור החקלאי בחומש הראשון לקיום המדינה עמד על אמוצע שנתי של 19%, בחומש השני — 15%, בחומש השלישי — כ-9% לשנה, בחומש הרביעי — כ-6% לשנה, ומאז 1970 פחת קצב גידול זה עוד יותר. שנת 1978/9 היתה אמנם שנה טובה במיוחד מבחינת היקף הייצור, אך לאחר מכן חלה התייצבות ואף ירידה, כפי שנראה עוד להלן.

בגורמי הייצור השונים המצב דומה: שטחי הקרקע המעובדת עלו מכדי 2 מיליון דונם בשנים תש"י—תשי"א (1950—1951) עד כ-4.2 מיליון דונם בתשל"ג (1973), ומאז התייצבו וכמעט לא השתנו.

שטחי השלחין עלו בהתמדה מ-300 אלף דונם בתש"י ועד 1.8 מיליון דונם בתשל"ב (1972), אולם לאחר מכן היה הגידול איטי. עד כדי 2.6 מיליון דונם ב-1986. בו בזמן כמעט ולא נוספו מים לחקלאות, דבר המצביע על יעול השימוש במים. מצב דומה נמצא לגבי התעסוקה בחקלאות, גידול מהיר עד לתחילת שנות ה-70 ולאחר מכן יציבות ואף ירידה במספר המועסקים. מגמה אחרונה זו מצביעה גם היא על התפתחות חיובית: ייעול העבודה בחקלאות על-ידי הגברת המיכון ושימוש בשיטות עבודה חדישות שהביאו להיקף ייצור גובר והולך על-ידי פחות עובדים.

אולם, בחינה של חמש השנים האחרונות, מתוך 35 השנים מאז 1950, מצביעה כלי לעומת צמיחה מהירה בעבר הרי שהיום החקלאות כמעט קופאת על שמריה. ערך הייצור החקלאי מאז תשמ"ב לא עלה כלל, ובשנת תשמ"ו אף ירד בשעור מסויים, כפי שתעיד הטבלה הבאה:

ערך הייצור החקלאי בשנים תשמ"ב—תשמ"ו

(המחירים ליצור, מיליוני דולר במחירי 9/86)

% שינוי תשמ"ה— תשמ"ו	תשמ"ז	תשמ"ה	תשמ"ד	תשמ"ג	תשמ"ב	ה ע נ פ
-7.3	2,539	2,838	2,593	2,790	2,638	ס"ה כללי
-30.1	265	379	434	542	433	גידולי שדה
2.1	291	285	264	314	289	ירקות ותפוא"ד
-20.5	327	411	238	303	372	הדרים
20.6	381	316	280	342	323	פירות אחרים
-5.9	23	23	25	25	24	שונות
15.5	131	113	124	94	106	פרחים וצמחי נוי
7.3	1,418	1,529	1,365	1,622	1,547	ס"ה ענפי צומח
						ענפי חי
-5.7	550	583	590	571	505	בע"ח לבשר
-6.5	282	301	305	266	269	חלב בקר
-14.0	141	164	187	148	141	ביצי מאכל
-8.1	148	161	146	183	176	שונות
7.3	1121	1209	1228	1168	1091	ס"ה ענפי חי

אנו רואים אפוא מהטבלה דלעיל, כי בחמש השנים האחרונות לא חל גידולי כמעט אף באחת מקבוצות הענפים. הקבוצה היחידה בה היה גידול היא הפרחים וצמחי הנוי וזאת הודות לייצוא ניכר בה. מאידך, בכל יתר קבוצות הענפים היה הגידול זעום או שהיתה אף נסיגה בייצור.

כמו כן משקל החקלאות הישראלית כולה בתוצר המקומי הנקי ירד בצורה משמעותית מכדי 11.5 אחוזים בתשמ"ב עד כדי 4.8 אחוזים; ירידה זו ניכרת ובולטת בעיקר מאז שנות הששים, כפי שיעידו הנתונים הבאים:

משקל החקלאות בתוצר המקומי הנקי במחירי גורמי הייצור בתקופה 1952 — 1985

ה ש נ ה	% התוצר החקלאי מסה"כ התוצר	ה מ ד ר
1952	11.5	100
1955	11.2	97.4
1960	11.4	99.1
1965	8.2	71.3
1970	6.7	58.3
1975	6.5	56.5
1980	6.1	53.0
1985	4.8	41.7

ירידה זו בחלקה של החקלאות בתוצר וכן הירידה בשיעור המועסקים בחקלאות במשק הישראלי מכ־18 אחוזים בשנות הששים ועד כדי 5 אחוזים כיום, מצביעים על היות המשק הישראלי משק מתקדם הדומה במבנהו לזה הקיים במדינות המפותחות ביותר, שם יורד בהדרגה חלקה של החקלאות בכלכלה ובמקביל עולה חלקם של שני המיגורים האחרים — התעשייה והשירותים. כן עולה חלקו של התוצר שאינו חקלאי במישרין אך ניגור מהחקלאות כמו עיבוד תעשייתי של חומרי גלם חקלאיים, שרותים לחקלאות ולחקלאים ויצירת תשומות לחקלאות כדשנים, כלים חקלאיים, חומרי הדברה וכיצא באלה. עם זה, יש לראות בדאגה את הקיפאון שחל בפיתוח החקלאי והנסיגה בכמה קבוצות ענפים, כפי שראינו לעיל.

תכניות הפיתוח החקלאי

לאור המגמות שתוארו לעיל, ראוי לבחון את המגמות ותכניות הפיתוח החקלאי לעתיד והאמצעים להגשמתם.

הרשות לתכנון החקלאות וההתיישבות המשותפת למשרד החקלאות ולמחלקה להתיישבות ערכה תכנית פיתוח חמש שנתית. — 1985—1991. בתכנית זו פרטו יעדי הייצור לפי ענפים, ערך הייצור החקלאי הכולל תוך כדי חלוקה לייצור לשוק מקומי וייצוא, ההשקעות הדולריות לביצוע התכנית, התפרוסת ההתיישבותית לפי צורות ההתיישבות, התשתית הפיסית, המדיניות הקרקעית והמג"פ בחקלאות.

בהתאם לתכנית, עתיד הייצור החקלאי הכולל לגדול, מערכו ב־1985 שהיה 2,224 מיליוני דולר עד לכדי 2,726 מיליון דולר בשנת 1991, הכל במחירי הדולר של אפריל 1985. משמעות הדבר — תוספת ייצור, של 500 מיליון דולר, דהיינו קצב גידול של 2.5% לשנה ובסך הכל 22 אחוזים במשך חמש שנות התכנית.

רוב הגידול הצפוי בייצור, כ־345 מיליוני דולר, המהווים 69 אחוזים מכלל תוספת הייצור, מיועד לענפי הצומח, ורק 31 אחוזים מתוספת הייצור היא בבעלי-חיים. קרוב למחצית מתוספת הייצור בענפי הצומח, 155 מיליון דולר מתוך 345 מיליוני דולר — מיועדת לייצוא.

ענפי הצומת בהם חזוי הגידול העיקרי בייצור הם גידולי שדה בהם צפוי גידול של 30% ובפרחים בהם צפוי גידול של 62.8% בייצור. מאידך, בכל ענפי בעלי החיים צפוי גידול של 15.9% בלבד בייצור.

כל זאת על רקע המיגבלה של כמות המים שתעמוד לרשות החקלאות; כמות זו לא רק שלא תגדל אלא אף תקוצץ ותפחת מ־1,400 מל"מ"ק לשנה ב־1985 לכדי 1300 מל"מ"ק לשנה ב־1991.

משמעות הדבר ייעול נמשך והולך של השימוש במים אשר יושג הן ע"י היסכון בגידולים מסויימים והן על ידי אינטנסיפיקציה של הייצור על ידי הפניית מים מגידולים שערך הייצור בהם נמוך לגידולים שערך הייצור שלהם גבוה — דוגמת פרחים, ירקות לייצוא וירקות ש"מחוץ לעונה" וכיצא באלה.

נקודה חשובה נוספת בתכנית החומש, שיש להדגישה, היא המגמות לגבי הייצוא החקלאי; כלל הייצוא החקלאי עתיד לגדול בכדי 23 אחוזים. ברם, בענפים מסויימים שיעור גידול זה יהיה גבוה בהרבה — 71 אחוזים בפרחים ו־63 אחוזים בפירות שאינם הדרים. מאידך ייצוא שיפחת הוא הכותנה, שם היתה לאחרונה ירידה ברווחיות עקב ירידה כללית במחיר בשוקי העולם.

תחזית ייצוא תוצרת חקלאית טריה ומעובדת ב-1991 בהשוואה לשנת 1985 (מיליוני דולרים פו"ב)

שעור הגידול כתקופה	שנת 1991	שנת 1985	
+23.4%	817	662	סה"כ ייצוא חקלאי
+26.6%	614	485	ייצוא טרי
+20.2%	202	168	הדרים
+63.6%	98	60	פירות אחרים
+54.3%	54	35	ירקות, תפוא"ד ומקשה
-20.4%	90	113	כותנה
+71.4%	120	70	פרחים
+28.2%	50	39	שונות
+14.7%	203	177	ייצוא תוצרת מעובדת

המגמה של השגה הנוכחית, שנסתיימה זה עתה, מראה שאכן המגמות שבתכנית קולעות. ההדרים הגיבו יכולים טובים עם הכנסה נאותה. הכותנה, שבעבר מחיריה ירדו, מתאוששת והסיכוי הוא לשיפור מחירים, דבר שאמנם יאפשר להתמיד בייצוא, אם כי בהיקף קצת פחות מבעבר. ייצוא הפרחים עולה בהתמדה. מאידך, בירקות לא הושגה השגה המטרה, זאת כנראה בשל משברים באשראי; אם נתגבר על אלה ייש לקוות שגם ענף זה ישגשג.

עד כאן הכל טוב ויפה. ברם, הבעיה העיקרית העשויה להגביל את הפיתוח וביצוע התכנית היא האמצעים הכספיים. אומדן ההשקעות הנדרשות בחמש שנות התכנית הוא 1392 מיליון דולר לנטיעות וחיידושן, לפיתוח הרפת ומערכות השקיה. ההשקעה במפעלי עיבוד לתוצרת החקלאית, מפעלי מים, ייעור והכשרת קרקע נאמדת בכדי 1000 מיליון דולר נוספים, ובסך הכל 2400 מיליון דולר תוך 5 שנים. ההשקעה השנתית הדרושה עומדת אפוא על כ-480 מיליון דולר, וזאת בשעה שבשנתיים האחרונות אנו משקיעים בחקלאות כ-100 מיליון דולר מדי שנה, כלומר, פחות מרבע מהנדרש. כל זאת ללא תשלום החובות הכבדים הרובצים על היישובים.

המסקנה מכאן היא, שכל ביצוע תכנית החומש מותנה בכך שיימצאו האמצעים הדרושים. כל עוד לא יובטח התקציב הנדרש, עומדת התכנית כולה על כרעי תרנגולת וביצועה מוטל עדיין בספק. יש רק לקוות, כי האחראיים להקצאת המשאבים יכירו בחשיבות פיתוח החקלאות. בין אם יעמדו לרשות הפיתוח החקלאי המשאבים הדרושים ובין אם המשאבים יהיו מצומצמים יותר, כפי שהיו בשנים האחרונות, הרי שעובדה אחת ברורה: משאבי היסוד — קרקע ומים, ובעיקר המים, מהווים מגבלה בפיתוח התקלאות. שטח הקרקע הכללי לעיבוד בתחומי הקו הירוק לא נשתנה הרבה והתחיים שאנו מגיעים אליו הוא 4.3 מיליון דונם; מתוך שטח זה מושקים 2.4 מיליון דונם וגם כאן הגידול הצפוי בתכנית החומש מועט ביותר, עד 2.7 מיליון דונם.

בהכירנו במגבלה זו חובה עלינו לפתח גידולים שערך הייצור שלהם ליחידת שטח הוא גבוה. לשם הבהרה והדגשה של התמונה נציין, כי ערך הייצור לדונם חיטה, למשל, עומד על 80 או 100 דולר, ומאידך ערך הייצור של דונם פרחים מגיע

ל-15,000 דולר בערך. במקביל לכך כמות התעסוקה שמספק דונם של גידול אינטנסיבי כפרחים גדול בהרבה מהתעסוקה הדרושה לגידול דונם של חיטה. בין שני קצוות אלה מצויים גידולים רבים שערך הייצור שלהם גבוה מזה של הדגניים ומתקרב לזה של הפרחים.

השאלה העומדת היום בפני מתכנני החקלאות הישראלית היא על כן, האם לא צריך לשים את הדגש יותר ויותר על הגידולים הנותנים ערך ייצור גבוה ליחידת שטח ולהניח לאותם ענפים המייצרים מעט דולרים ליחידת שטח ומספקים תעסוקה מועטה. ישנה למעשה הסכמה שיש לפעול בכיוון האינטנסיפיקציה ולהרבות בענפים כפרחים, ירקות שמחוץ לעונה בחממות וכיוצא באלה. נקודה נוספת יש לזכור בתחום זה, כי לכל גידול קיימת יחידת שטח רווחית וכדאית שמתחתה אין לרדת. כך, למשל, בקיבוץ יחידת השטח לעובד היא בתחום 300 דונם ובחממת פרחים במשק המשפחתי היחידה היא דונם אחד לשני עובדים. מאחר שתצרוכת המים של הכותנה היא כ-500 ממ"ק לדונם, הרי שעובד אחד בכותנה מפעיל 150,000 מטרים מעוקבים של מים ואילו בחממה היחידה היא 1,500 מטרים מעוקבים מים לדונם. גם בתחום זה היתרון הוא לענפים האינטנסיביים.

יחד עם זאת, קיימת בגידולים אינטנסיביים אלה, שרובם מיועדים לייצוא, מיגבלה של שוק. לפיכך עלינו לשקוד על פיתוח והרחבה של שווקי הייצוא בחו"ל בכל האמצעים העומדים לרשותנו, תוך כדי הבטחת רווחיות הגידולים מחד-גיסא ועמידה בתחרות עם שווקי ארצות אחרות המייצאות לאותם שווקים מאידך גיסא. אמצעים אלה כוללים תעמולה בחו"ל לתוצרת הישראלית, שמירה על איכות גבוהה של התוצרת, אספקה סדירה ובמועדים קבועים, ועם זה חתירה להקטנת הוצאות הייצור וההובלה על מנת שזכוכל להוזיל את תוצרתנו במידה שתאפשר לעמוד בתחרות עם התוצרת ממדינות אחרות המייצאות לאירופה.

כל הנקודות הללו נשקלו בעת שנערכה תכנית החומש, ומה שנותר בנוסף להבטחת האמצעים הכספיים לביצועה הוא להקפיד על שנאמר בתחום פיתוח השווקים בחו"ל.

הקרקע כגורם ייצור הקובע את חקלאותנו

אחד הגורמים החשובים שיקבע את פיתוח החקלאות בעתיד הוא הקרקע ושימוש. נבחן תחילה את נושא גדול הנחלה החקלאית העומדת לרשות יחידת המשק החקלאי. כידוע, ניתנת הנחלה לחקלאים המתיישבים בחכירה לאורך שנים. נחלת היישובים הוותיקים שנוסדו עד קום המדינה נקבעו עוד בשנות העשרים או השלושים ואילו נחלות היישובים שנוסדו אחרי תש"ח נקבעו בדרך כלל בעת תכנונו והקמתו של היישוב. שטח הנחלה נקבע בהתאם לטיפוס המשק של היישוב וזה האחרון תוכנן ונקבע בהתאם ל,הכנסת מטרה" מסויימת. לכל אורך תקופת ההתיישבות התנהל ויכוח מה צריכה להיות ,הכנסת מטרה" זו ; האם לפי הממוצע של המפרנס בעיר או יותר מזה, בשל ההוצאות המוניציפאליות שהן גבוהות יותר בכפר מאשר בעיר בשל היות אוכלוסיית הכפר קטנה. קביעת המתכננים היתה, ברוב המקרים, שיש להבטיח למתיישב הכנסה פחות או יותר דומה או קרובה לזו של המפרנס הממוצע בעיר. בהתאם להכנסת המטרה ולטיפוס המשק שהותאם לתנאים הטבעיים של מקום היישוב נקבעו אמצעי הייצור שיוקצו למתיישב, דהיינו — שטח הקרקע, מכסת המים, מספר

בעלי החיים (במידה ואלה נכללו בטיפוס המשק המסויים), סוגי הגידולים ומכסות הייצור. למרות שינויים שחלו במשך השנים במבנה המשק החקלאי והגידולים שבו, הרי ששטח הנחלה נשאר כמעט קבוע בהתאם לתכנון הראשוני. וכך אנו מוצאים שוני ניכר בגודל הנחלה. כך למשל, בקיבוצים א', ב' – 60 דונם. ב'ו' וב'ו' – 30 דונם, ב'ו' ו'י"א – 100 דונם וכן הלאה:

שטח נחלה נטו

(כפי שנקבע בעת תכנון היישוב)

30 —	ד'	60 —	א'
	ז'	50 —	ב'
	ח'		ג'
	ט'		ד'
	י'	42 —	ה'
100 —	י"א		ו'

בזמנו היתה הצדקה לקיום נחלות השונות בשטחן, וזאת משום שבהתאם להרכב הגידולים והענפים שנכללו בהן בעבר, כולן היו מתוכננות להכנסת מטרה דומה. ברם, השינויים שחלו בהרכב הגידולים בישראל בכלל ובנחלות ביישובים בפרט, הביאו לידי כך, כי ביישובים אשר הרכב גידוליהם וענפיהם דומים, יש שוני יסודי בגודל הנחלה. כך, למשל, נקבע בזמנו, כי המשק החקלאי בנהלל ובכפר-יהושע יעמוד בעיקר על גידולי בעל, וזאת משום שבעת הקמת היישובים, בתחילת שנות העשרים, לא היו באיזור מקורות מים מספיקים. מאז פותחו מקורות המים והשטחים שם רובם מושקים ולמרות זאת הנחלה כפולה ואף משולשת לעומת יישובים שנוסדו על בסיס של משק שלחין. תופעה זו מחייבת מחשבה מעמיקה ואולי שינוי בדפוסים שנקבעו בעבר והיו מתאימים לאותם זמנים, אך אינם תופסים שוב עתה.

עובדה נוספת המתקשרת לנושא גודל הנחלה היא דמי החכירה שמשלם המתיישב בעד נחלתו; דמי חכירה אלה אשר שונו ונקבעו מחדש מספר פעמים בתקופות ההתיישבות השונות — עומדים כיום על 127 ש"ח לנחלה, ללא קשר לגודלה. מכאן, שאין קשר בין גודל הנחלה או ההכנסה שהמתיישב עשוי להפיק ממנה לבין גובה דמי החכירה. חקלאי אשר לו נחלה קטנה יחסית, ישלם אפוא על כל דונם סכום הגבוה פי כמה לעומת הסכום שישלם החקלאי בעל הנחלה הגדולה. להלן טבלה המראה את גובה דמי החכירה לדונם בנחלות בגדלים שונים וכן את „המחיר“ בקילוגרמים של חיטה בנחלות מגודל שונה.

עלות דמי חכירה לנחלה

מחיר לדונם בשקל	מחיר לק"ג חיטה	גודל נחלה — ד'
4.2	20	30
3.3	15	42
2.54	12	50
2.1	10	60
1.27	6	100

יש במימצאים אלה הרבה מן האי-צדק האומר דרשני ומחייב לכן בחינה מחדשת ויסודית. בנושא זה ערכתי חישוב נוסף: לקחתי צמדים של ישובים השוכנים זה ליד זה וחישבתי מהו שטח העיבוד העומד לרשות כל משפחה ומהו השטח העומד לרשות משפחה אחת ביישוב. ערכתי את החישוב גם על בסיס המשפחות וגם על בסיס הנפשות משום שבמושב יכולה משפחה לכלול 5 נפשות של מבוגרים או אף יותר ואילו בקיבוץ מקובל לחשב כל זוג מבוגרים כיחידה משקית אחת; לפיכך החישוב המבוסס רק על משפחות יכול לעוות את התמונה.

להלן הנתונים שחושבו לגבי ארבעה צמדים של יישובים:

להלן הנתונים שחושבו לגבי ארבעה צמדים של יישובים:

נתוני שטח ואוכלוסיה ביישובים						
הישוב	מספר נפשות	מספר מלאוזהות	שטח הישוב (דונם)	שטח בעיבוד המתישבים	שטח לנפש	שטח למשפחה
א'	130	48	5763	4995	38.4	104.1
ב'	477	94	3196	1453	3.0	15.3
ב'	139	58	5,467	4,577	32.9	78.9
ד'	355	93	3,468	2,850	8.0	30.7
ה'	214		3310	2,758	12.9	
ו'	354	68	2123	1937	5.5	28.5
ז'	367	77	6166	2,098	5.7	27.3
ח'	315	117	46,160	46,160	146.5	394.5

* כולל מרעה

הנתונים ע"פ: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה / נתוני מתיישבים, נכון ל-4-1983 תא סטטיסטיקה — הסוכנות היהודית / נתוני שטח, נכון ל-1984.

הנתונים מראים, כי לעתים כמו במקרה של א' ו-ב' קיים פער של פי שנים-עשר בשטח לנפש — 3 דונם בב' ו-38 דונם ב-א' וכן הלאה ביתר הצמדים שנבחנו. מצב דומה פחות או יותר אנו מוצאים אף בחישובי השטח על בסיס של מספר המשפחות.

יש לציין, שהתמונה הנ"ל אינה מבטאת את המצב המדויק. בקיבוצים, למשל, יש גם מפעלי תעשייה ושרות יצרניים בנוסף לחקלאות והדבר מגדיל את אמצעי הייצור שלרשות כל משפחה. מאידך, במושבים ישנה למתיישבים רבים פרנסה מעבודות חוץ בנוסף להכנסתם מהקרקע שלרשותם.

ברם, מאחר ואנו דנים במדיניות קרקע ומדובר ביישובים חקלאיים הרי שהקרקע היא מגורמי הייצור הבסיסיים והראשוניים; וכאן קיים עיוות בולט.

לאור הנאמר לעיל ניסיתי לבחון את הנושא גם מבחינת ההכנסות. הבחינה נעשתה לגבי מושבי העמק המשתייכים לארגון קניות הצפון. נמצאו הבדלים ניכרים ביותר בהכנסה הגלמית למשק החל במשקים בהם ההכנסה הגלמית (ערך ייצור) עמדה על 45,000 דולר לשנה למשק ועד יישובים כמו ביי"א ובי"י, שם עמדה ההכנסה הגלמית על 230—240 אלף דולר למשק בשנה.

הכנסה גלמית ביישובים נבחרים בצפון

גודל המשק (מספר נפשות)	אוכלוסיה (נפשות)	הכנסה גלמית למשק בדולרים	מספר משקים	לישוב באלפי הכנסה גלמית	י ש ו ב
7,5	450	70,000	61	4,157	ישוב א'
6	342	45,000	56	2,893	ישוב ב'
4,5	274	55,000	60	3,324	ישוב ג'
3,5	225	75,000	58	4,676	ישוב ד'
5,5	348	45,000	61	2,600	ישוב ה'
7	420	100,000	61	5,954	ישוב ו'
6.3	380	130,000	95	7,742	ישוב ז'
5,5	237	87,000	44	3,680	ישוב ח'
7,5	532	220,000	72	15,880	ישוב ט'
7	636	230,000	90	21,000	ישוב י'
10,5	790	240,000	75	18,470	ישוב י"א

מטבלה זו אנו למדים, כי הנושא של חוסר השיוויון והפערים בין יישובים ומשקים אינו רק בתחום הקצאת הקרקע אלא בתחום כושר הייצור וההכנסות. אין ספק כי קיים קשר בין השניים; אל גשכת כי הקצאת הקרקע לנחלה ביישובים י ו יי"א עולה בהרבה על זו שבמושבי התענך, למשל, אולם מאידך גיסא אין גורם זה מסביר במלואו את הפער בהכנסות.

במושבי העמק, בהם ההכנסה הגלמית גבוהה — מעל 200,000 דולר בשנה — שטח הנחלה הוא כפול או פי שניים וחצי מאשר ביישובי התענך, אך בהכנסות קיים פער של פי חמש לטובת מושבי העמק. יש להדגיש, כי היישובים שבטבלה דלעיל וכן רבים אחרים כמותם אינם כבר בבחינת יישובים חדשים שטרם קיבלו את אמצעי הייצור שלהם; המדובר במושבים הקיימים כבר שלושים שנה ומעלה ולמרות זה הכנסתם גופלת בהרבה מזו של השכנים שלהם. יש במקרים אלה כדי להדגים את המשבר הכבד בו מצויה היום החקלאות הישראלית, משבר של חובות ענק אשר פגע הן בקיבוצים והן במושבים, הביא להקמת ועדות לבחינת סיבות המשבר ודרכים לפתרון המשבר. בנדון זה אביא כאן מסקנות של שתי ועדות שבחנו את הדרכים להקל על היישובים החקלאיים.

הוועדה האחת ידועה בשם „ועדת גיבתון“ על שם יו"ר הוועדה. מר גיבתון, סגן הממונה על אגף התקציבים במשרד האוצר. ועדה זו בחנה את הנושא יחד עם אנשי המחלקה להתיישבות ומשרד החקלאות וכן עם נציגי הבנקים, שהם הנושאים של בעלי החוב. בין המלצותיה של ועדת גיבתון אנו מוצאים את המסקנה הבאה: „ממליץ לאפשר מימחור של קרקעות היישובים“; דהיינו המתיישב יוכל למשכן את הקרקע של משקו לקבל תמורת זאת ערבויות ומימון לכיסוי חובותיו.

לאור מסקנות ועדת גיבתון הוקמה ועדה נוספת אשר תבחן את הדרכים ליישום ההמלצות. ועדה שניה זו, הידועה בשם „ועדת רביד“, ע"ש היו"ר שלה ד"ר שמעון רביד, ששימש בעבר מנכ"ל המחלקה להתיישבות ולאחר מכן מנכ"ל מחלקת הכספים בסוכנות היהודית — קבעה באופן חדי-משמעי כי „אין למסחר קרקעות“.

עמדה נוספת בגדון היא זו המובעת בתכנית החומש לשנים 1987–1991 אשר עיבדה הרשות לתכנון החקלאות, ההתיישבות והכפר, ואשר מבטאת את עמדת משרד החקלאות. בתכנית זו הוצע לבצע ניווד מבוקר של גורמי הייצור – קרקע, מים ומכסות ייצור – אך רק באמצעות האגודה השיתופית במושב. לפי הצעה זו יוכלו מתיישבים שאינם חפצים או אינם מסוגלים לקיים ולפתח את משקם – למסור את הנחלה בחלקה או בשלמותה יחד עם מכסת המים ומכסות הייצור, תמורת תשלום שנתי שהם יקבלו. אמנם, יש בהצעה זו מיגבלה מסויימת הקובעת שהמשקים אשר יקבלו לרשותם קרקע לעיבוד לא יוכלו לרכוש בדיהם יותר ממספר נחלות כפי שייקבע מדי פעם; בשלב זה מדובר על 2–3 נחלות.

מה משמעותה של הצעה זו ?

ביישובים בהם המשקים כולם מעובדים ולמתיישבים אין חובות המעיקים עליהם – יישארו כל המתיישבים עם הנחלה שקיבלו בזמנו; דהיינו, ברוב המקרים בממוצע 30 דונם. מאידך גיסא, בישובים בהם מצויים מתיישבים בעייתיים יחזירו מתיישבים אלה את נחלתם ואילו החקלאים הנותרים שהם פעילים יקבלו לרשותם שטחים נוספים ומכסות מים וייצור נוספות. בדרך זו יוצרו משקים גדולים שניתן להשוותם לחוות גדולות או אחוזות. רק טבעי הוא שמתיישב מצליח כזה, המעבד שתיים או שלוש נחלות ירצה להרחיב עוד יותר את משקו ויעשה כל מאמץ לקבל לרשותו נחלות נוספות.

קיימת אגדה או אמונה של רבים, כי במידה ונוסיף לחקלאי שאינו יעיל קרקע ומים נוכל להופכו ליעיל יותר. ולא היא. ראינו כבר לעיל כי ניתן להפיק ממשק על שטח קטן או אינטנסיבי, – למשל, משק חממות פרחים – הכנסה שעולה על זו שמתקבלת ממשק גדול. ראינו לעיל, כי מגמת החקלאות בישראל לאחרונה היא אינטנסיפיקציה גדלה והולכת ומעבר לגידולים הנותנים תמורה גבוהה ליחידת שטח. תכנית משרד החקלאות בהצעה הנזכרת רק תסכל מגמה זו. וכאן עלי להדגיש, כי על חקלאותנו לפנות יותר ויותר לענפי ייצוא אינטנסיביים ולהמעט בייצור גרעינים, אותם ניתן לרכוש בוויל בשוקי העולם.

כמו כן ראינו, כי עבודת החוץ במשק המשפחתי הולכת וגוברת, וכדי 70 אחוזים מבעלי המשקים עובדים גם בעבודות חוץ בנוסף על העבודה במשק או במקומה. אלה הסבורים כי ריכוז כמה נחלות בידי מתיישבים מסויימים תקטין את התהליך, אינם אלא טוועים. מתיישב שמתפרנס גם מעבודת חוץ ויקבל לרשותו שטחים נוספים מנחלות סמוכות לא יהפוך בשל כך לחקלאי המתפרנס רק ממשקו. הוא ימשיך לעבוד בעבודת החוץ שלו ויעסיק במשק הגדול פועלים שכירים.

אין לכן כל הגיון וכל טעם בריכוז נחלות. גהפוך מזאת: ישנם אזורים ויישובים בהם עברו המתיישבים מגידולים אכסטנסיביים לאינטנסיביים ולמרות זאת הם מחזיקים בנחלתם כולה אף-על-פי שבפועל הם מנצלים רק חלק ממנה. ההגיון אומר, שבמקרים כאלה מן הראוי לחלק את הנחלה, ומכל מקום לא לרכוש נחלות.

בסיכום, בעקבות המשבר בחקלאות ובעיקר במשק המושבי, אנו עומדים היום בפרשת דרכים בנושא עתיד המשק החקלאי בכלל והמשפחתי בפרט. שמענו דעות ותכניות לכאן ולכאן בנהשא מיסחור הקרקעות והעברתן ממתיישב למתיישב. אין ספק

כי הצעות אלו להעברת קרקעות ואמצעי ייצור לא ישרתו את החקלאות. יש להתרכז ולהפנות משאבים לגידולים האינטנסיביים לייצוא וזאת על חשבון ענפים וגידולים אקסטנסיביים שתמורתם לכלכלתנו פתוחה.

אין לדעתי לתת בידי אגודות כושלות את הסמכות לחלק נחלות ולייצור מעמד חדש של בעלי אחוזות. הקרקע היא רכושה של מדינת ישראל ולא של יחידים או של פעילי האגודות, ואין על כן להתיר שימוש בה לפי רצונם של יחידים.

ולאחרונה, ראוי להדגיש, כי כפי שראינו לעיל קיים כבר כיום עיוות בגודל הנחלות והמשאבים בין המשקים. ההצעה האחרונה של משרד החקלאות רק תגדיל ותעמיק את העיוות במקום לצמצמו, ולפיכך יש למנוע תכנית זו בעודה באיבה מקודם שהוגשמה.

נופעותלות הנכון לחקר שינושי הקרקע

1. החוג למדיניות קרקעית

1.0 החוג סיים בסוף יוני 1988 את שנת ה-16 לסימו
שנת 1987/8 קיים החוג 9 פגישות שבמהלכן התשמעו הרבאות ונדנו הנשאים
הבאים:

1.1, תמורות אגרריות והשלכותיהן על מדיניות קרקעית חקלאית בישראל" (2 ישיבות).

1.2, קרקעות בישראל: שימוש נכון, שימור יעיל ושיפור מתאים" (2 ישיבות).

1.3, מערכת התחבורה בישראל, תמונת מצב ופרוספקטים לעתיד, בראי שימושי הקרקע" (3 ישיבות).

1.4, "פיזור אוכלוסייה (תכנון, פיתוח והכוונה) והשפעת הגומלין על מדיניות קרקעית" (2 ישיבות).

1.5 השנה יצאו לאור חוברות החוג הבאות:

מס' 29 התפתחות השטח הבנוי בירושלים.

מס' 30 תמורות אגרריות והשלכותיהן על מדיניות קרקע חקלאית בישראל.

2.0 עבודות המחקר של המכון לחקר שימושי קרקע

2.1 התצא דו"כ ביניים של המחקר: "קרקע בישראל, בחינה סוציו-כלכלית ותכנונית"

2.2 הועמק הקשר של המכון עם הטכניון והוקצתה תמורה לעבודות המחקר הבאות:

2.2.1 היטל השבחה על הקרקע, אופן הפעלתו ברשויות המקומיות והערכה ראשונית של השלכותיו.

2.2.2 ניהול ופיתוח של קרקעות בבעלות ציבורית בקראל.

2.2.3 הערכת מדיניות שמירת קרקע חקלאית ואופן ביצועה.

2.3 הודל, במשותף עם אגף התקציבים של האוצר במחקר הנושא: "ניתוח כלכלי של מערך תמיכות בקרקע צבורית בישראל".